

EGYHÁZ – IRODALOM – TUDOMÁNY

Kis János
(1770–1846)

Szerkesztette
Fórizs Gergely,
Kertész Botond és
Vaderna Gábor

reciti – Evangélikus Országos Gyűjtemény
Budapest, 2021

A kötet megjelenését támogatta

LENDÜLET

A borítón Kis János arcképe látható,
melyet Johann Niedermann festménye alapján Johann Neidl metszett rézbe.
A portré eredetileg „Kis János’ Versei.
Kiadta Kazinczy Ferencz. I. kötet. Pest 1815.” -ben jelent meg.

© Szerzők, r e c i t i, Evangélikus Országos Gyűjtemény

ISBN 978-615-6255-21-1
Hálózati kiadás ISBN 978-615-6255-22-8
ISSN 2732-2122

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc*
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint
szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötetek honlapunkról letölthetők.

Éljen jogaival!

A kiadásért felelős az Evangélikus Országos Gyűjtemény igazgatója
Tördelte és borítóterv Rezesy Szabolcs
Nyomdai kivitelezés Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető Marosi Attila

BÓDI KATALIN

„Szívrehatás és hasznos gyönyörködtetés”

Műfaji határok és női olvasók a Magyar Pámélában*

ÉRZÉKENYSÉGGKRITIKA ÉS OLVASÁSELLENESSÉG

Kis János 1806-ban megjelent regényét a magyar irodalomtörténet-írás Samuel Richardson nagysikerű levélregényének kései és elhibázott fordításaként tartja számon. Az eredetiség és a fejlődés fogalmát középpontba állító regénytörténeti munkák és katalógusok többek között azt nehezményezik, hogy az 1740-ben kiadott, rendkívüli népszerűségnek örvendő angol regény fordításából Kis elhagyta a levélformát, illetve markánsan lerövidítette, így ez a klasszikus sem volt autentikus formában hozzáférhető magyar nyelven. Labádi Gergely 2014-ben megjelent forráskiadása a Kis János munkájának alapjául szolgáló német átdolgozás és a magyar fordítás párhuzamos közlését tartalmazza. Kísérőtanulmánya rámutat, hogy Richardson hőseinek emlegetése a 18–19. század fordulóján a folyóiratokban és írói levelezésekben egyfajta konszenzuális hivatkozási alap volt.¹ Ebből arra következtet, hogy Kis Jánosnak nem volt célja az angol regény pontos magyar fordításának közreadása. A keletkezés, a kiadási szándék és a megjelenés körülményeinek, illetve a recepciótörténet egyoldalúságának feltárásával számot vetve arra mutat rá, hogy *A' Magyar Pámélát* nem elsősorban fordítástörténeti és regényfejlődés-történeti szempontból érdemes vizsgálni, hiszen annak eredményei

---

* A szerző a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának docense, az „ELKH-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport” tagja.

¹ A több nyelven olvasók számára nem jelentett problémát a fordítás hiánya, amit az is alátámaszt, hogy a könyvkereskedői katalógusokban is jelen vannak a regények ugyanebben az időszakban, német és francia fordításokban. Vö. LABÁDI Gergely, „A' Magyar Páméla és forrása”, in Kis János, *A' Magyar Páméla: Forráskiadás*, kiad. LABÁDI Gergely, ReTextum 1, 9–42 (Budapest: reciti, 2014), 9–14. (*A' Magyar Páméla* idézeteire a továbbiakban csak az oldalszámmal hivatkozunk.)

egyértelműek és korlátozottak. Labádi gondolatmenetében a gazdasági (pénzkeresés), a mediális (periodikumforma) és a tematikus (nőábrázolás-nőnevelés-erkölcsstan) szempontok hoznak olyan eredményeket, amelyek Kis munkájának jelentéktelenségét átértékelik, ráadásul a korszak regény- és sajtótörténetéhez is hozzájárulnak. Kis üzleti vállalkozás szándékával, anyagi haszon reményében adta ki a *Flóra* című, német mintára készített periodikumot,² 1806 és 1808 között, amelynek első kötetében, az első közleményként szerepel *A' Magyar Páméla*. A sorozat négy kiadványából az első kettő a következő alcímet viseli: „szívreható apró románok, erköltsi mesék, versek, és egyéb hasznosan gyönyörködtető Darabok. A' szép nemnek, és a' szép nem' barátjainak. Zaid' Kiadója által”. A kiadás előkészítésében a munkát holminak, journalnak egyaránt nevezi,³ vagyis tekinthetjük úgy, hogy a *Flóra* rövid ideig egyfajta folyóiratként, zsebkönyvként,⁴ almanachként működik, kifejezetten a női olvasóközönséget megcélozva. Ez a sajtókiadványokkal való határosság néhány év távlatából válik hangsúlyossá, amikor Igaz Sámuel az 1821 tavaszán kiadott *Zsebkönyv* című almanachját Kisfaludy Károlyék *Aurorája* megjelenése után *Hébére* akarja átnevezni, érezve, hogy kiadványa

---

² Uo., 24–25. A Johann Friedrich Cotta által kiadott *Flora* című, magazin jellegű lap 1793 és 1803 között működött, rendkívüli sikerrel. Történetéhez, jelentőségéhez lásd Britt-Angela KIRSTEIN, *Marianne Ehrmann: Publizistin und Herausgeberin im ausgehenden 18. Jahrhundert* (Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 1997), 105–111, 149–154. A közvetlen kontextus mellett termékenynek mutatkozik a német női sajtó vizsgálatának egyéb belátásait is megfontolni. Christa Bürger kutatásai azt mutatják Schiller *Die Horenjének* és *Musen-Almanachjának* kiadói gyakorlata elemzése nyomán, hogy az irodalmi piac bővülésével és az olvasói kör radikális szélesedésével megerősödik a „magas és az alacsony” irodalom szétválása, ugyanakkor biztos üzleti bevétel ez idő tájt kizárólagosan az utóbbi jelent. A nőknek szóló folyóiratok az alacsonyabb rangú irodalmi műfajokkal ráadásul kiváló lehetőségei a nők nevelésének és művelésének. Ugyanez a paradox kettősség érvényesül a weimari íróknak „dilettantizmusának” megítélésében Goethe és Schiller részéről: bár antropológiailag alkalmatlannak ítélik a nőket a magasirodalom művelésére, elismerően nyilatkoznak róluk a műveltség terjesztése és az olvasás népszerűsítése tárgyában, amely végeredményben előkészíti a terepet a klasszikus nemzeti irodalom befogadására. Vö. Christa BÜRGER, „»A nők dilettantizmusa«, ford. Sz. ZEHÉRY Éva, *Helikon* 40 (1994), 510–519, 511, 516–517.

³ LABÁDI, „A' Magyar Páméla...”, 16–17.

⁴ Kis János korábbi vállalkozásában már megjelenik ez a műfaj, az olvasóközönség specifikálása nélkül, bár a kiadvány alcímében ugyanaz a horatiusi olvasási minta tűnik elő, mint a *Flóra* esetében: *'Sebbe való Könyv. Azoknak, a' kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek*, kiad. Kis János (Pozsony: Wéber Simon Péter, 1797); *Kalendáriom és 'Sebbe való Könyv. Azoknak, a' kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek*, kiad. Kis János (Pozsony: Wéber Simon Péter, 1798).

címe nem elég figyelemfelkeltő.⁵ Kazinczytól kér javaslatot, akinek a válaszlevelét ugyan nem ismerjük, igaz reagálása azonban világossá teszi, hogy Kazinczy, aki levelezett korábban Kissel a tervezett sorozatáról, a *Flóra* címet ajánlotta a bécsi szerkesztőnek.⁶ Kazinczy levelének hiányában persze nem lehet eldönteni, hogy ő maga a folytonosság jegyében javasolja-e a *Flóra* címet. Kétségtelen, hogy az 1820-as évekre a folyóiratok piaca megváltozik, kiemelt típusként jelenik meg az almanach, illetve a női olvasóközönség egyre hangsúlyosabb megszólítása, érdemes ugyanakkor arra is figyelemmel lenni, hogy a klasszikus századfordulón népszerű műfajok (jellemzően az elbeszélések, románok, mesék) az 1820-as években is jelen vannak, amelyek mindegyikének háttérében felfedezhető az erkölcsstani vetület. Lényeges kiemelni, hogy a *Flóra* készítésének időszakában Kis János más kiadványaiban is (jellemzően szintén átdolgozott fordításokban) markánsan megjelenik a nők társadalmi nemi szerepe nőnevelési és erkölcsstani kontextusban. Ezek közül az 1798-ban kiadott *Erköltsi Oktatás az ifjabb asszonyságok' számára*,⁷ és az 1805-ben megjelent *Gyermekek' és ifjak' bibliotekája*⁸ című két-kötetes munkákat érdemes megemlíteni. Utóbbi szerkezete hasonló a *Flóráéhoz*, hasonlóképpen hosszabb-rövidebb elbeszélések tematikus gyűjteménye a fiatal korosztály számára, erősen erkölcsstani-pedagógiai célzattal.

Labádi Gergely egy korábbi elemzése Kis János gyermek- és ifjúsági gyűjteményében megjelent *Kupás Lőrincz és Ilona*[,] *annak lánya* című elbeszélését elemzi,⁹ amelynek tárgyában megállapítja, hogy a német női sajtóban terjesztett, és a Kisnek köszönhetően magyar olvasókhoz is eljutó elbeszélésekben kifejezetten erős az érzékenység kritikája, továbbá hangsúlyos a nők olvasásának veszélyeire való

---

⁵ „Auróra mellé nem jó lenne e Hébet tennem Zsebkönyvem fő czímének? Erről jövő postával bővebben.” „Igaz Sámuel Kazinczy Ferencnek, h. n., d. n. [1822 eleje]”, in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 4039. lev., 18:9–10 (Budapest–Debrecen: Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetemi Kiadó, 1890–2013).

⁶ „Flórára az megjegyzésem hogy ő a' Botanicusoké; Hébére a' név kevélységén kívül, hogy egykor el esett: de míg jobbat találunk, tán csak az utóbbi mellett állok.” „Igaz Sámuel Kazinczy Ferencnek, h. n., 1822. március 5.”, in *uo.*, 4057. lev., 18:44–45.

⁷ *Erköltsi Oktatás az ifjabb asszonyságok' számára*, írta egy angliai dáma, ford. Kis János (Győr: Streibig József' betűivel, 1798).

⁸ *Gyermekek' és ifjak' bibliotekája, az az elmét gyönyörködtető és nemes szívet formáló apró történetek, beszélgetések, utazások és versek, a' mind a' két nemen lévő ifjúság' számára egynehány nevezetes német írók munkáiból*, ford. Kiss [!] János, I–II. kötet (Pest: N. Kiss István Könyv Árosnál, 1805).

⁹ LABÁDI Gergely, „Fordítást olvasni: Kupás Lőrincz és Ilona[,] annak lánya című elbeszélésének kontextusai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 113, 6. sz. (2009): 681–708. Az elbeszélés itt olvasható: <http://www.kiad.hu/bibl/kisjanos1805/kupaslorintz.pdf>

figyelmeztetés. Így jön létre az úgynevezett irodalomellenes irodalom a női olvasóközönség okulására, amely bár hangoztatja a horatiusi hasznosság és gyönyörködés közhelyeit az olvasás tárgyában, elsősorban mégis a praktikus tudásszerzésre, a mértéktartásra, az erkölcsös életre és a biztonságot jelentő házasságra kerül a hangsúly.¹⁰ Kis János irodalmi vállalkozásainak nőket célzó, illetve a nőnevelést tárgyzó írásaiban kifejezetten erős tehát a morális-pedagógiai szándék, amelyek közvetítik a német forrásszövegek (többek között tehát a Joachim Heinrich Campe gondozásában megjelent *Kinderbibliothek* sorozata, illetve a Johann Friedrich Cotta által kiadott *Flora* című női lap) tendenciózus erkölcsi tanításait, markáns irodalomszemléletét, a magyar szövegek ráadásul igazítva, adaptálva vannak a honi kulturális közeghez.

Tanulmányomban elsőként *A' Magyar Páméla* narratív és retorikai struktúráját vizsgálom azzal a céllal, hogy rámutassak a nőnevelési-erkölcstani tartalom dinamikus működésére, majd arra szeretnék példát hozni, hogy a nőknek szánt jellegzetes olvasmányok Kis kiadványát megelőzően és követően is jelen voltak a sajtópiacon, szinte változatlan hatásmechanizmusra alapozva. A korszak nőknek szóló kiadványaiban, korábban például az *Uránia* elbeszéléseiben és ismeretterjesztő közleményeiben, a *Flóra* után pedig a *Hébe* elbeszéléseiben a virtus fogalmát középpontba állító nőkép azt mutatja, hogy a különféle műfajú, de mindig hangsúlyosan női olvasóközönséget megszólító közlemények mindenekelőtt erkölcsi nevelést szolgáló olvasmányoknak tekinthetők, amelyek a „hasznos gyönyörködés” közhelyével a korabeli női olvasók esztétikai érzékét is fejleszthetik. Hipotézisem szerint a nőolvasó és a nő mint téma tömegesnek tekinthető megjelenésével a magyar könyv- és folyóiratpiacon feltűnően együtt járt a nő társadalmi nemi szerepének szigorúan preskriptív megrajzolásával és konzerválásával. A 18. század közepétől, második felétől az erkölcstani tartalmú munkák egyre inkább kilépnek a teológiai keretből, és egyre hangsúlyosabban az evilági életvitelre irányulnak, összekapcsolódva olyan irodalmi műfajokkal, amelyek részben a kulturális hagyományból, részben az irodalmi műformák innovációjából, illetve mindezek keveredéséből születnek. A popularizált teológiai értekezések mellett könnyen befogadhatók például az aforizmák, a mesék, a parabolák és a románok különféle változatai, amelyek akár specifikáltabb módon, kitüntetett olvasói cso-

---

¹⁰ LABÁDI, „Fordítást olvasni”, 698–699. Az olvasásellenesség erkölcstani kontextusáról a románok és általában a szerelmi tárgyú történetek vonatkozásában lásd még DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában* (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 410–412.

portokra irányulva (gyermekek, fiatalok, nők stb.) tudnak erkölcsstani tartalmat közvetíteni, a helyes életvitel, a boldogság és a bűn fogalma, az evilági élet témáinak középpontba állításával.¹¹ *A' Magyar Páméla* kitűnő példája ennek a műfaji-tartalmi rétegzettségnek, amely azt is megvilágítja, hogy az irodalomtörténeti hagyomány miért nem vet számot a szöveggel a regénytörténeti kutatásokban.

ÁSÓ, KAPA, RÖGÖS ÚT

Hermann Zoltán a *Fanni hagyományai* mesei mintázatait vizsgálva állapítja meg, hogy a „megvetett, alantas helyzetéből szerencsés fordulatok nyomán irigyelt dámává váló hőst a 18. század közepén minden bizonnyal Samuel Richardson *Pamelája* (1740) teszi népszerűvé”,¹² így *Fanni* a Hamupipőke-szüzsé szempontjából „tulajdonképpen egy defektusos *Pamela*-történet, valamiféle tragikus végkimenetelű paródia”.¹³ Kis János munkájának poétikai-retorikai vizsgálata ebből a szempontból is lényeges lehet, hiszen megmutatkozhat az a struktúra, amely segíti az erkölcsi tanítás egyértelmű érvényesülését. Ilona története, mondhatjuk, a végével kezdődik,¹⁴ vagyis az olvasó azonnal annak a tudásnak a birtokába jut, hogy Szentiláry feleségül vette, annak ellenére, hogy a lány tőle sokkal alacsonyabb sorból származik. Érdemes megjegyezni, hogy az első bekezdés a férfi megnevezésével indul, illetve előkelő származásának bemutatásával folytatódik, s ennek lezárásában értesülünk a rendhagyó házasságról: „A' házossága meg bizonyította, hogy szavát meg tudta tartani, mert jól lehet sok jószágára, és fő rangjára nézve a'

---

¹¹ Az elvilágiasodó és az irodalmi műfajokkal határossá váló erkölcsstanok 18. századi történetéről lásd BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 27–30, 193–198. Illetve az elvilágiasodás antropológiai-morálfilozófiai vetületeiről: DEBRECZENI, *Tudós hazafiak...*, 117–130.

¹² HERMANN Zoltán, „Hamupipőke és Fanni” in HERMANN Zoltán, *Varázs/szer/tár: A varázmese kánonjai a régiségben és a romantikában*, 128–144 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012), 133.

¹³ Uo., 140. A szembeállítás, a kontrasztív összehasonlítás többek között a szenvedélyek uralása, az erkölcsös viselkedés és a házasság mint erkölcsi végcél tárgyában lehetne végigvihető a *Fanni* és *A' Magyar Páméla* szövegeinek vizsgálatában: az összevetés helyett azonban itt mindenekelőtt Kis János munkájának hatásmechanizmusait próbálom megmutatni, s majd azokat többek között az *Uránia* egyes elbeszéléseihez viszonyítani.

¹⁴ Ez a *Fanni* esetében sincs másként: a naplóbejegyzések és a levelek előtt olvasható, T-ai által beküldött Fanni-életrajz egyértelművé teszi, hogy a lány „el-hervadott a' Szeretet' édes Melege alatt.” *Első folyóirataink: Uránia*, kiad. SZILÁGYI Márton, Csokonai könyvtár: Források 6 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999), 70.

leg gazdagabb Kisaszszonyok is szerentséjeknek tartották volna vele öszve kelni; mindazonáltal ő még is egy olyan leányt váloztott, a' ki sokkal alább való rendből származott.” (45)

A második bekezdés ismerteti meg az olvasót a lánnyal, származásával, tiszteleges viselkedésével, s ezen a ponton jutunk el az elbeszélés jelen idejéhez, ahonnan végeredményben elindul a cselekmény: a tizennégy éves lány a palatinusné udvarhölgye, H. kisasszony mellé kerül szobalánynak. A neve, Ilona, majd csak a harmadik bekezdésben jelenik meg először, amelyben a Szentiláryval való sorsfordító találkozásról is értesülünk. (Ilona családnevét, illetve Szentiláry keresztnevét pedig egyáltalán nem tudjuk meg.) Igazából csak a férfi szemszögéből tárul fel a szerelemben esés folyamata, a lány megpillantása egyben a végzetes érzelmek kirobbanása. A szerelem intenzitása az újbóli találkozásokkal, vagyis a tekintet érzékiségének játékba hozásával ismételt hangsúlyt kap, a lány megígéző külsejéről ugyanakkor nagyon szűkösen szól az elbeszélés:

Az ifjú Szentiláry ott látta leg először ezt a' személyt, 's attól az időtől fogva ellene állhatatlan hajlandósággal vonatott hozzá. Nem szóllott vele egyet is, csak tsudálta kellemetességeit. H. Kisaszszonyoknak sok veszőtsége volt az említett dolog miatt, sokszor meg kellett Szentilárynének látogatni, 's mindég el vitte Ilonát is magával. Az ifjú Szentilárynak olyankor mindég volt alkalmatossága őtet látni, 's mind annyiszor nevedett hozzája való szerelme. Egykor midőn H. Kisaszszony, és Szentiláryné egy külön szobába magánosan beszélgettek, Ilona a' külső szobában maradt. Szentiláry hozzája ment. Igen szeretem, édes szép leány aszszonyom, így szólla hozzája, hogy itt nálunk gyakorta láthatom. (47)

Érdemes számot vetni a szerelem szókinccsével: az „ellene állhatatlan hajlandóság”, a lány „kellemetességének” megcsodálása, az egyre növekvő szerelem Szentiláry részéről egyértelműen implikálja a testi érzékeket, a szenvedély fizikai vetületeit, ugyanakkor Ilona vonatkozásában alig kap hangsúlyt a szerelem testi-lelki élményének megfogalmazása. A regényben számos alkalommal tér vissza az a helyzet, hogy Szentiláry kettesben marad Ilonával, amelynek veszélyét a lány már az első alkalommal szóvá teszi. A kompromittálás lehetőségének alaphelyzetéhez a történet elején a férfi és a nő szinte dramatikus párbeszéde társul, amit a német szöveggel szemben a magyar szereplők nevének kezdőbetűjével jelöl Sz. és I. formában, sőt, még szerzői utasítás jellegű kiegészítések is megjelennek, például: „Sz. (El pirúlva), I. (hirtelen).” Beszélgetésük egyszerre vita és évődés, amelynek célja Ilona erényességének és elmésségének megmutatása. Ilona érvelésében a

legnagyobb hangsúlyt a külvilág megvető véleménye kapja, ugyanakkor megjelenik az alacsony sorból való származásnak való kiszolgáltatottság gondolata is, amely gyanú így rávetül Szentiláryra:

mert ha egy olyan ember mint az Úr engem' jönne látogatni, az nékem veszedelmekre szolgálna; az egész világ azt gondolná, hogy vétkes szándékkal járna az Úr hozzám; azt pedig nem akarom, hogy a' rágalmazásnak jussa legyen engem' sértegetni. De kérem az Urat, kíméljen meg az illyenektől; a' nagy Urak azt gondolják, hogy grátziát tselekesznek, ha a' náloknál alatsonyabb sorsú személyeket meg szállítják; én ezt a' grátziát nem kívánom, sőt úgy nézem mint sérelmet. (49)

Ilona szilárd meggyőződése, a kompromittálástól és a magasabb származású férfi hatalmi helyzetétől való félelem végigkíséri az elbeszélést, ezzel együtt azonban (mérsékelt) fordulatok és további erkölcsi próbák szegélyezik a fiatalok útját a házasságkötésig. Az eltérő társadalmi helyzet ugyanakkor a nászt is akadályozza, amelynek tárgyában lezajlik a következő vitájuk. Az erkölcsi kérdések több szempontú megvilágítására retorikailag kiválóan alkalmas disputa ezúttal már nélkülözi az első beszélgetés évdését, ugyanis Ilonának lényegében azt kell bizonyítania szinte a védőbeszéd meggyőző erejével, hogy alacsony származásával és alárendelt társadalmi státuszával mennyire ki van szolgáltatva az előkelő származású férfiakkal. Egyetlen és felmérhetetlen értékű vagyona így az erényessége, amely egyben üdvözülésének is biztosítója, vagyis az elbeszélés virtusfogalma erősen teológiai megalapozottságúként mutatkozik meg: „Az én fedhetetlen életem, 's ártatlanságom nékem minden gazdagságom, ezt senkinek sem adom. [...] De a' Gyóntató atyám, és a' lelkem' esmérete régen meg tanítottak engemet arra, hogy a' szűkölködés nem bűn, hogy Isten előtt egy ártatlan szegény leány kedvesebb, mint egy gazdag bűja személy.” (57)

Ilona eltökélt viselkedése és az érvelésben való bölcsessége ebben a szakaszban egy olyan aktív és tisztánlátó szerep, amelynek az ellenpólusa nem más, mint Szentiláry, akit a szerelem egyelőre elvakít és passzivitásra ítél. Ebben a helyzetben pedig mintha éppen Ilona határozottságára, morális önvédelmére lenne szüksége, amely végül majd a házasságkötésig vezeti el őket:

Szentiláry haza ment a' nélkül, hogy H. Kisasszonnal szóllott volna, 's nem tudván magában el gondolni mi tévő légyen; ekkor még eszében sem volt, hogy Ilonát el vegye, azt pedig el hagyni 's el felejteni is, lehetetlen volt néki. Ilona tökéletesen meg volt győzöttetve ezen szerelemről, 's fel tette magában, hogy a' maga szerentséjét olly nagyra nevelje, valamint tsak lehet. Jól tudta, hogy Szentiláry néki rabja, 's hogy idővel azt az ő véle való öszve kelésre, 's törvényes házasságra is reá veheti; 's ezen meg győződésén építette azt a' planumot, mellyet követett, 's el tökéllente magában, hogy a' leányi szűzességnek minden büszkeségét fogja szeretőjén gyakorolni, de úgy mindazonáltal, hogy azt valami durvaság, vagy embertelenség által magától el ne idegenítse. (59)

Az érzékeny románok felől olvasva az elbeszélést meglepő lehet Ilona józansága, később is minden helyzetben kiszámított, kontrollált viselkedése: következő döntésével ragaszkodik ahhoz, hogy ne maradjon kettesben a férfival.¹⁵ Éppen az teszi azonban próbára Ilonának ezt az eltökélt távolságtartását, hogy ő is szerelmes a férfiba, viszont ennek hangsúlyozása nem történik meg a lány erkölcsösségének előtérbe vonása miatt, csak bizonyos kiemelt helyzetekben vetül rá fény. Elszánt-sága akkor inog meg, amikor Szentiláry gyakori látogatásai miatt azt feltételezi a külvilág, hogy a férfi H. Kisasszonyba szerelmes, akinek Ilona a szobalánya. A tervezett házasság hírére Ilona enged az elzárkózásból, és elfogadja titokban a férfitől a neki írt kétségbeesett levelet: vagyis kommunikációs fordulat is történik, amit szintén a helyzet kényszerít ki, hiszen Ilona utóbb már megakadályozta a kettesben való találkozás lehetőségét. A levél egyrészt felidézi Richardson *Pamelájának* eredeti elbeszélői formáját, másrészt azonban, köszönhetően a narrátori kommentárnak, ebben az átdolgozásban már éppen az érzékenységekritika eszköze, hiszen Ilonát elbizonytalanítja szilárd kiállásában, ráadásul testi tünetekben is megmutatkozó izgalmat kelt benne: „Ilona, a' ki a' Palatinusné' szándékát tudta, nem keveset nyughatatlankodott magában, 's éppen nem állott ellent, mikor Szentiláry másodsor próbált egy levelet kezében titkon adni. El vette azt reszkető kézzel, 's mihelyt magánosan lehetett, siette el olvasni.” (63) A levél valójában csak újabb alkalmat ad egy olyan találkozásra, amelyben Szentiláry kétségbeesett szerelméről, Ilona pedig társadalmi helyzete kiszolgáltatottságáról és erkölcsi megítélésének sérülékenységéről tud számot adni. Visszautasítja a férfi ajánlatát, aki lakást fizetne a lánynak olyan helyen, ahol nem ismerik, így eltitkolhatná

---

¹⁵ A *Fanni hagyományai* egyik kulcsjelenetében Fanni és T-ai kettesben maradnak, s a közösen olvasott Gessner-idill egyértelműen az elcsábítás eszközeként működik: mikor a síró T-ai a homlokához vonja Fanni kezét, a lány az érzelmeitől zaklatottan fut ki végül a szobából. *Első folyóirataink: Uránia*, 264–265. Vö. még HERMANN, „Hamupipóke és Fanni”, 137–138.

alacsony származását, és az illendőség szabályait meg nem sértve látogathatná őt Szentiláry. Megismétlődik a könyörgés, a bizonygatás és az elutasítás, illetve a férfi részéről egy olyan vallomás, amelyben immár egyesül Ilona összes erénye:¹⁶ „Egészen helybe hagyom édes Leányszszony, értelmes beszédét, sőt, ha eddig csak szépségét tsudáltam Leányszszonynak, már most okosságát és virtusát is kénteleníttetem tsodálni”. (71)

Az eleddig körbe-körbe járó történetben és a lány ellenállásában édesanyja betegsége hoz fordulatot, akihez Ilona visszaköltözik, hogy ápolja: amikor Szentiláry az asszony „felettébb való szegény sorsát látta” (71), saját irgalmasságát tudja megmutatni kettejük iránt, illetve egyúttal próbára is teszi Ilonát. Az almáriumba rejtett, arannyal teli erszényhez levelet mellékel, amelyben azt kéri Ilonától, hogy anyja gyógyítására és a körülményeik javítására fordítsa a pénzt, ha büszkeségből visszautasítja, azt a férfi az iránta való tisztelet hiányának fogja tekinteni. Természetesen a narrátor megtisztított nyelven beszéli el a lány erkölcsi dilemmáit, de Ilona belső gyötrelmei mintha egyértelműen arra utalnának, hogy a kapott pénzért olyan ellenszolgáltatásokat kellene nyújtania a férfinak, amely az erkölcsét sérti, nevezetesen a testi szerelmet,¹⁷ de ettől a félelmétől ismét a gyóntató pap szabadítja meg: „Ez azt mondotta néki, hogy a’ pénzt lelki esméretének sérelme nélkül el veheti, ‘s valami a’ levélben írva van, azt mind meg teheti, a’ nélkül, hogy azért valamire le lenne kötelezve. – E’ szerént hát hasznát vette a’ pénznek, ‘s örült, hogy a’ gyóntató pap’ tanátsa a’ maga szíve’ kívánságával olly igen meg egyezett.” (75)¹⁸

Szintén változást jelent a fiatalok történetében, amikor Szentiláry hoz vacsorát Ilonának és anyjának: ezen az estén két olyan mellékesnek tűnő esemény van, amelyet a történetek allegóriájaként, jelentésmegerősítő kicsinyítő tükörként is értelmezhetünk. Az első Szentiláry azon kérése, hogy a lábában érkező ezüst evőeszközöket tegye be az almáriumba, majd a vacsora napján onnan vegye elő – ennek a szerepe nyilván az, hogy az édesanyját ápoló dajka rácsodálkozhasson Ilonáék előkelőségére, lehetséges allegorikus jelentése pedig feltételezésem szerint az, hogy az almárium, immáron másodjára, kincset rejt, amely akár Ilona erköl-

¹⁶ Ilona egyik érve egyesíti a külvilág elleni védekezést és saját belső törvényeinek szilárdságát: „Abban bizonyosan meg egyez velem az Úr, hogy a’ leányoknak nem elég feddhetetlen életüeknek lenni, hanem feddhetetlen életüeknek is kell látszaniok.” (69)

¹⁷ Richardson *Pamelájának* férjhiúsében sokáig valóban a bűnös testi szenvedélyek tombolnak, erre Szentiláry gyötrődő viselkedése csupán halvány utalásokat tesz.

¹⁸ Szintén a gyóntató tanácsára árulja el az édesanyjának, hogy ki is a jötevőjük (81), ugyanakkor korábban azt kéri Szentilárytól, hogy a külvilág felé a rokonának mutassa magát (77), vagyis a hazugságokkal leplezés és az őszinteség viaskodik Ilonában.

csösségére, ezen felül pedig akár szüzességének őrzésére is utalhat (79). A másik jelenet, amit kiemelek, magához a vacsoráról szóló elbeszélésszakaszhoz kapcsolódik: amíg Szentiláry és Ilona a betegágyánál vannak, addig a dajka „a’ petsenyét a’ nyárson forgatta” (81), amely két jelentést is játékba hozhat a peccsenyéhez és a sütéshez kapcsolódó szólások köréből. Egyrészt azt, hogy mind Szentiláry, mind Ilona a saját peccsenyéjét sütögeti ezen az estén, másrészt pedig azt, hogy Szentiláry „megpuhítja” Ilonát, azaz végképp meggyőzi kapcsolatuk folytatásának értelméről és eredményességéről. A férfi az édesanyával közli határozott döntését, amely már túllép a korábbi bizonytalankodásokon, és beleilleszkedik mind a férfi, mind pedig Ilona értékrendjébe, azaz Szentilárynak meg kell védenie mind magát, mind Ilonát a közöttük lévő társadalmi különbségekből adódó rosszallásoktól, vagyis a tervezett házasságot megfelelőképpen elő kell készíteni.¹⁹ Ez a döntés szabja meg további közös történetüket, azaz a házasságot mint közös célt, Ilona engedelmségét Szentilárynak, a férfi terveinek beteljesítését. Ez a folyamat Szentiláry döntéseivel és utasításaival, a saját igényei és a társadalmi elvárások szerint formált menyszonnyal a Pygmalion-történetet idézi, amelyben a szobrász beleszeret az általa létrehozott alkotásba.

Az elbeszélés eddig is kétségtelenül tele volt valószínűtlen eseményekkel, de a vacsora estéje ezeket még megtetézi azzal, hogy Szentiláry drága ékszerekkel jegyzi el Ilonát, majd átadja számára vagyona egy részét és egy birtokában lévő házát, hogy ott jegyese és édesanyja Szentiláry családjához méltó rangon élhessenek. Kiköti Ilona számára, hogy látogatásaikor sosem maradnak majd kettesben, hanem az édesanya vigyázza majd őket, illetve a lányra bízza, milyen gyakorisággal mehet majd hozzá látogatóba. A férfi önzetlenségét, feltétel nélküli odaadását, tiszteletét továbbra is beárnyékolja kapcsolatuk megítélése a külvilág részéről: Szentilárynak mindenekelőtt saját édesanyja előtt kell titkolnia szerelmét, Ilona pedig az ajándékba kapott vagyon miatt az eddigieknél is kiszolgáltatottabbá válik a pletykáknak.

Az új házban kialakított lakhelye Ilonának szintén erősen allegorikus jelentésű, sőt, mesei és bibliai motívumokra emlékeztető, amennyiben lakrészének egyik bejáratát befalaztatja, a másikat pedig ráccsal és vasajtóval védi, kertjébe pedig egyedül csak ő tud bejutni, vagyis teste és erkölcsi tisztaságának egyértelmű-

---

¹⁹ „Én a’ Leányszszony’ kedvét tsak törvényes úton módon kívánom meg nyerni. Az én tzéloom az, hogy ő vele házasságra lépjek, de idő kell a’ hoz míg annyira mehetek. Jól lehet az én szerelmem határ nélkül való, mind azon által még sem fogom soha is meg sérteni azt a’ tiszteletet, mellyel édes Anyámnak tartozom.” (81)

ségét is közvetíti.²⁰ Ugyanakkor a bezártság a férfi féltékenységének, kisajátító gesztusának is a jelölője, amelyben Ilona szabad döntései mintha megszűnnének.

Két gráditson volt fel járás; de Ilona az elől lévő grádits' ajtaját el rekesztette kőfallal, úgy hogy csak a' hátulsó gráditson lehetett az udvarról fel menni, mellynek felső ajtaja a' folyósóra nyílt, 's attól vas rostéllyal és rend szerént bé zárva lévő vas ajtóval volt el választva. A' kert is egészen külön volt szakasztva az udvartól, úgy, hogy ki mehetett abba Ilona valamikor akart a' maga szobájából, a' nélkül, hogy az udvar felé kellett volna kerülni. (89)

Viselkedését tudatosan igazítja az előkelő származásúak életmódjához, képzi, műveli magát, olvas, zenét és festészetet tanul, hogy az egyértelműen értékka-tegóriaként is értelmezhető nemesi életmódhoz felemelkedhessen. Saját arcké-pének megfestése és Szentilárynak ajándékozása is interpretálható ennek az ön-kontrollnak és önképzésnek az eredményeként:

Szentilárynak minden tetszett, valamit a' házban látott, de leg jobban tetszett az ő Ilonája, a' ki előbbeni szegény sorsát egészen le vetkezvén, maga alkalmaztatá-sában is mindenképpen tudta a' főbb rendű személyek' példáját követni. Szentiláry arra kérte, hogy tanuljon táncolni, énekelni, Klavikordiumot verni, 's mind ezekben tanító mestereket fogadtatott véle, a' kiknek segítségével csak hamar gyarapodott is Ilona mindenkben. Üres óráiban sokat olvasott, a' kép írásban is gyakorlotta magát, még pedig olly előmenetelesen, hogy esztendő forgása alatt már szeretője' képét is le tudta festeni. A' maga saját képével is meg ajándékoz-ta Szentiláryt, mellyet két tűkörök között festett önnön maga. Minden festéseit szeretője' számára készítette, ki is azokat úgy nézte, 's úgy fogadta el mint meg betsülhetetlen ajándékokat. [...] Ilonában minden feltaláltatott, a' mi egy fő szár-mazású leánytól kívántatik; mert azok a' házak, mellyekben gyenge korában élt és formáltatott, közönségesen a' finumabb erkölcsök' oskoláinak tartattak. (89–91)

Édesanyja halála azonban egy újabb fordulat, amely nagyban megnehezíti en-nek az egyébként is törekeny, továbbra is titkos idillnek a folytathatóságát, Ilona gyanakvása nemcsak általánosan erősödik újra, hanem Szentiláry iránti bizalma is megváltozik. Végeredményben újra kell terveznie életvitelét, hogy megfeleljen a külvilág elvárásainak a tisztességes lány tárgyában:

---

²⁰ A női test zárt kerttel való azonosítása az *Énekek éneke* 4,12 szakaszában jelenik meg: „Húgom, mátkám akár az elzárt kert, mint az elzárt kert, a lepecsételt forrás.” A *hortus conclusus* a Má-ria-kultuszban, illetve képi reprezentációiban jelenik meg újra.

Attól tartott, hogy, ha magánosan élne, olyan szem pillantásokban, 's olyan órákban látogathatná ötet szeretője, mellyekben ötet egyedül találná, és hogy olyankor az okosságnak és betsületnek törvényeit könnyen meg sérthetnék; tudta, hogy az Annyának jelenléte tartotta meg sokszor Szentiláryt a' tiszteletnek és illendőségnek határjai között, mellyeket, ha ketten lettek volna, egyszer is másszor is által hágott volna. Arra kérte tehát szeretőjét, engedje meg néki, hadd mehessen valamely Klastromba bátorságos helyre, de jól tudta előre, hogy az ezt néki meg nem engedné, 's tsak azért kíván tőle olly nagyot, hogy egy kisebb kérésére annál könnyebben reá vehesse. (93)

A tisztelet és az illendőség határainak „által hágása” mint félelem ismételt alludál Szentiláry testi szenvedélyeire, ami ellen a zárdába vonulást tervezi Ilona: ez a szándéka többször is hangot kap a történet folyamán. A korabeli regényirodalomban a zárda az a heterotopikus tér, amely többek között a fiatal lányok szüzenességének és tudatlanságának megőrzésére szolgál. Bár a magyar prózában nincs nyoma, a francia irodalomban ez idő tájt már a paródiája is erős hagyomány,²¹ ironikus tartalommal pedig még Flaubert *Bovary*néljában (1856) is jelen van.

Az utolsó történetegység ennek a sokadik, de végeredményben változatlan célú próbatételnek a teljesítése, amelynek során Ilonának még a korábbiaknál is nagyobb akadállyal kell megküzdenie, ebben az esetben ugyanis – akarata ellenére – valóban konfrontálódik a külvilággal. Még a konfliktus előkészítése során az olvasó biztosítékot kap arra, hogy Ilona ebből a baljóslatú eseményből is meg fog menekülni.²² Anyja halála után a vele egy udvarban lakó prókátorhoz jár ebédelni, ahol egyrészt látják kifogástalan életvitelét, másrészt pedig a család legnagyobb lánya ugyanabban a zárdában nevelkedett, ahol báró Karvaly kisasszony, utóbbi pedig ugyanabban az udvari körben mozog a palatinusné körül, ahol egykor Ilona is jelen volt H. kisasszony szobalányaként. A Prókátor lánya és Karvaly kisasszony egy véletlen alkalommal többek között Ilona személyéről beszélgetnek, majd Karvaly kisasszony személyesen is találkozni akar Ilonával, de még ekkor is gyanakszik a lány életmódjára, vagyona eredetére. Idővel azonban meggyőződik Ilona ártatlanságáról – aki még anyja halála után két éven át él a prókátor családjának védő közegében – mikor sor kerül az utolsó nagy konfliktusra a külvilággal szem-

²¹ Magyarországon is közhírt példái (zárójelben az eredeti, francia megjelenés évével): Pierre Choderlos de LACLOS, *Veszedelemes viszonyok* (1782); Marquis de SADE, *Justine, avagy az erény meghurcoltatása* (1791); Denis DIDEROT, *Az apáca* (1796).

²² „Ettől fogva kosztra járt Ilona, 's az az által tett esmeretség, vetette meg utóbbi szerentséjének fundamentomát.” (95)

ben, mind közül a legsúlyosabbra. Egy pesti vásár alkalmával Ilona egy boltban válogat a kézitükrök között felékszerezve, díszes ruhában,²³ amikor összetalálkozik a palatinusnéval, aki felismeri, és megkérdezi tőle, kinek lett a felesége – Ilona válasza és abból következően egykori úrnője reakciója egyértelmű: „Ilona mint a’ meg holt, vagy mintha le lett volna ragadva, egy helyben maradtott. Tsak nem el veszett azon való bújában, hogy meg esmértetett, és hogy a’ Palatinusnétól olylyas minek tartatott, a’ mi nem volt. Ettől a’ szerentsétlenségtől félt eleitől fogva, ’s most véletlenül meg esett rajta.” (103) Ilona „el vetemedett rossz személyek közé tartozik” (103) a palatinusné szerint, ennél nyíltabban nem utal az elbeszélés arra, hogy a lányt a tekintélyes személy prostituálnak tartja, azaz innentől közmegvetés tárgya.²⁴ Karvaly kisasszony közbenjárására végül a palatinusné fogadja Ilonát, hogy az tisztázhassa magát, s végül még az is a főúri asszony tudomására jut, hogy Ilona nemesi származású, amely ezúttal is morális értéként adódik hozzá a lány figurájához: „A’ Palatinusné nem titkolhatta el ezen való örömet, ezt mondotta Ilonának, hogy a’ virtus ugyan minden rendet, és sorsot ékesít, de különösen a’ nemességet leg szebb fényben tündökölteti.” (125) Végül a palatinusné közbenjárására találkozik özvegy Szentiláryné Ilonával, és az ő csodálatát is első pillantásra elnyeri külsejével,²⁵ így nem marad több akadály a házasság előtt, pontosabban csak a betegségéből kell már Szentilárynak felépülnie, de Ilona az ápolásában is helyt áll. A látás, a megpillantás, a tekinteteknek való kiszolgáltatottság végigműködés Ilona történetét, jellemzően a megismerés, a szerelembe esés

---

²³ „[...] a’ leg drágább kitsiny szabású tükörök közzül egyet szeretője’ számára akarván venni, és választani. Felette pompásan ’s arannyal ki varrott ruhákban volt öltözve; keszkenője, gyöngye, fülön függői, gyűrűi, kar kötői egy szóval minden készülete nagy pompát mutatott.” (101) A tükör és a luxuscikkek erősen intencionálják a *vanitas* teológiai-morálfilozófiai tanítását az evilági gyönyörök hiábavalóságáról.

²⁴ Molnár Borbála *Mesés Történetek* című elbeszélő költeményében olvasható egy testvérpár története, akik közül Julianna híján van a szépségnek, példás életet él és erkölcsös feleség lesz, a szépséges Zsuzsanna viszont házasságkötése után rossz útra tér: visszautasítja férje szándékát, aki tanítani, művelni próbálja őt, majd prostituálnak áll, végül azonban tanul a viszontagságokból és példás feleség lesz belőle. Molnár munkájában az angyal és az ördög figurájában kerül szembe egymással a két túlzottan sarkított nőkép, a történet elbeszélése pedig nyílt, alantas szóhasználatával válik hatássósá: „Imádott Angyalod hald meg mivé vála / Nints mosst az Ég allat rúbat ördög nála / Im el-szökött töllem ’s-kúrvává változott / Mind néktek mind nékem holtig gyászt okozott. [...] // Egy testes Angyal lett hű Férje házában / Halálig gyászolván esetét magában / Mellyről kegyes Férje bár elfelejtkezett / De ő szüntelenül reá emlékezett.” MOLNÁR Borbála, *Munkái: Negyedik Darab* (Kassa: Fűskúti Landerer Mihály betűivel, 1795), 71, 96.

²⁵ „Nem tudván mi okból hívatattik; nagy szemérmességgel jelent meg, melly az ő ábrázatjának új szépséget adott, ’s Szentiláryné szívét mindjárt első tekintettel meg nyerte.” (137)

és a megítélés sorsfordító jelentéseiben, s ez a gesztus zárja majd le történetét, arra utalva, hogy a palatinusné negatív ítélete után végül az ő áldásával köttetik meg a házasság: „Kitsoda nem látja által, hogy Ilona már most azt a' szempillantást áldja, melly őtet egykor úgy meg szégyenítette, minthogy abból származott az ő boldogsága.” (141)

A négy év eseményeit elbeszélő történet nagyon egyszerű és egyértelmű, amennyiben az olvasó az első pillanattól nyugodt lehet amiatt, hogy Ilona révbe ér a házassággal, ugyanakkor nagyon fordulatos is, amennyiben újra és újra szembeülnie kell anyagi és társadalmi nemi kiszolgáltatottságával, a külvilág jellemzően negatív megítélésével, az erkölcsös viselkedés fogalmának sérülékenységgel. Az elbeszélés befejezése, Ilonának a házasságba való beérkezése kétségtelenül megnyugvás és öröm lehet a korabeli női olvasóknak. Az elbeszélés és az epilógus valószerűtlensége a Hamupipőke- és a Pamela-szüzsé érvényesülésével rendkívül meseszerű, ami összességében didaktikusan túlhangsúlyozza a lányoktól elvárt erényeket, nevezetesen az engedelmességet, a szépséget, a szerénységet, a feljebbvalók (itt: a gyóntató pap, a leendő férj, a palatinusné) akaratának elfogadását. Ilona határozottsága, bátorsága, kitartása, sőt, elméssége mindemeltt pedig egyfajta hősi karaktert adnak a lánynak, akivel könnyű azonosulni. A *Magyar Pámélában* működő, már említett elbeszélésmintázatok, illetve a szövegben gyakran felbukkanó allegóriák könnyen olvasható és könnyen értelmezhető történettel szolgálnak a női olvasóknak. A levélregényforma elhagyása miatt a fordulatok sokaságára kihegyezett eseménysorozat a dramatizált jelenetekkel és párbeszédekkel, az emberi-társadalmi kapcsolatok közeli megmutatásával, a szereplői megnyilatkozások sokaságával erősíthetik a történet hatásosságát a korabeli olvasóban. Az így megfogalmazott és sorozatosan elhangzó morális tanítások a fiatal lányok virtusról, a társadalmi nemi szerepek szabályairól egyértelműen mutatják, hogy ez a történet miként integrálja az erkölcsstani munkák teológiai alapozottságú tanításait.

MI A MÓDI?

Tanulmányom zárófejezetében a korabeli periodikákból vett két példával egészítem ki *A' Magyar Páméla* erkölcsstani alapú, szigorú kontúrokkal megrajzolt nőképét. Válogatásom mindenféleképpen önkényes, kvantitatív kutatás nem áll mögötte, ugyanakkor az ismertetendő szövegek mégiscsak tendenciózusan megerősítik a *Flóra*ban reprezentált női szerepeket: az első azáltal, hogy ellenpéldát mutat a jó feleség alakjára, a második pedig ütközteti a feleségnek való és nem való mintákat. Első példám az *Uránia* második lapszámában megjelent elbeszélés, *A' módi*, amely nevezhető szatírának, nem utolsósorban Iuvenalis VI. szatírájából vett mottó miatt, mindazonáltal érdemes hangsúlyozni, hogy a három lapszám-ban ez az egyetlen ilyen durva, felforgató humorú, meghökkentő szöveg, amely szembemegy a moralizálás hagyományos nyelvi formáival. A római költő nevezett munkáját hagyományosan nőellenes költeménynek tartják, az utóbbi évek kutatásai azonban elsősorban a házasságról és a házastársi hűtlenségről szóló „logos apotreptikos”-nak, azaz nem meggyőzésnek, hanem lebeszélésnek mutatják be.²⁶ Az *Uránia* lapszámainak kompozícióját elemezve Szilágyi Márton egyrészt megállapítja, hogy a folyóiratban „a házasság intézményét vagy éppen a férfi-nő kapcsolatot számos írás járja körül vagy legalább érinti, nyíltan morális megközelítésű éppúgy, mint kifejezetten lírai”,²⁷ másrészt pedig részleteiben is elemzi *A' Módi* eszmetörténeti és intertextuális beágyazottságát.²⁸ A szatirikus, sarkított helyzetekkel, közönséges beszéddel, az elbeszélő felháborodásával színezett történet elsősorban a hagyományos társadalmi nemi szerepek felcserélésével válik hatásossá, de fontos az is, hogy az anyai, feleségi és háziasszonyi kötelességeit elhanyagoló asszony a magyar irodalomból csak a ponyvát ismeri, és olvasmányai között francia és német könyvek (feltehetően regények) szerepelnek. Érdemes emellett kiemelni a szöveg struktúráját, amelyben a párbeszédés szakaszokat ér-

²⁶ Ehhez lásd GELLÉRFI Gergő, „A nők ellen vagy a nők ellen is? Iuvenalis 6. szatírájának bevezetőjéről”, *Antikvitás és reneszánsz* 1, 2. sz. (2018): 23–36.

²⁷ SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Csokonai könyvtár 16 (Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó, 1998), 259. Érdemes Hermann Zoltán reflexióját is idézni, aki a *Fanni hagyományai* defektusos Pamela-történetként való értelmezéséhez kapcsolódóan jegyzi meg, hogy a „folyóirat »járulékos« szövegeivel igyekszik a benne olvasható regény ideális olvasóját is kinevelni, az olvasó világképét, befogadói horizontjait alakítani”, hiszen éppen a nőnevelés és a morális oktatás szabályai és tanulságai szempontjából kell elutasítani Fanni történetét. HERMANN, „Hamupipóke és Fanni”, 136.

²⁸ SZILÁGYI, *Kármán József...*, 286–287.

zékletes leírások váltják, ahogyan a házaspárnál látogatást tévő elbeszélő számot ad meghökkenítő élményeiről. A nő külsejének leírása a halmozott antik utalásokkal, az örületre (Medúza) és a prostitúcióra (nimfa) tett allúziókkal összességében a mesterkéeltséget, a természetességtől való eltávolodást teszi nyilvánvalóvá, amely a jelenet végét a groteszk minőségébe fordítja át:

Az, a' ki reggel íjesztő Medúza Fővel, 's mint egy erdei Nimfa könnyű Öltö-zettel rohant-kí a' Szobából, most, mint Pantzélba szorítva, meg-merevedett Derékkal, szorgosan öszve-szedett, és öszve-egyengetett Haj-szálakkal, lassan lépett. – Előtte-mentt a' szagosító Párák' Fellege, mint Ambrozia' Gőzölgések Vénus előtt, látszatott magának, hogy minden Haj-fodor között, minden Ruhája' Rántzába, egygyegy Kupidó rejtezett jól-tzéelőző Nyílaival. Győzedelmeskedő Szemekkel tekintett Férfjére, és mintegy mondani látszatott: Melly Szerentse, hogy én tiéd vagyok!²⁹

A satíra nyomai fedezhetők fel a *Hébe* almanach 1824-re kiadott kötetében, *A' szépség* című, az alcím megjelölése szerint „ánglusból” fordított rövid, tanulságra kihegyezett elbeszélésben is, amely Pusztay Sándor munkája. Eredetije a *Spectator* című angol folyóiratban jelent meg 1711. április 7-én, szerzője Richard Steele.³⁰ Lényeges előzetesen hozzáfűzni, hogy a *Hébe* összesen öt kiadványának meglehetősen heterogén a nőképe: bár a periodikum kifejezetten megszólítja az olvasóközönséget, csak részben érvényesül benne a nőnevelő-moralizáló diskurzus, illetve a hasznosság és a gyönyörködtetés közhelye, mellette megjelenik a teljesen hagyományos idealizáló-patetikus, és az eltárgyasító-erotizáló hangvétel. A gúnyos, lenéző hangnemre is akad példa, jellemzően az epigrammákban és a tan-költemény jellegű versekben.³¹ *A' szépség* című elbeszélés sokkal kevésbé egyértelműen kategorizálható: a korabeli magyar olvasóknak feltehetően egy egyszerű, akár *A' Magyar Pámélához* is hasonlítható történet, amelyben egy testvérpár, a szépséges, de hiú és goromba Korinna és a nem szép, de okos, szerény és csendes Daphne külső és belső tulajdonságainak megmérettetéséről és egyértelmű értékítéletéről olvashatunk. A gazdag ifjú Korinnába szeret bele, eljár a házhoz, ahol

²⁹ *Első folyóirataink: Uránia*, 143.

³⁰ Sir Richard STEELE, „The Spectator: No. 33, Saturday, April 7, 1711”, in *The Spectator*, Vol. 1, ed. Donald F. BOND, 137–141 (Oxford: Oxford University Press, 1987).

³¹ Erről bővebben lásd BÓDI Katalin, „»Hasson e' név most is a' szép Nem' szívébe«: A Hébe almanach nőképe” in *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon, 1820–1920*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa, Reciti konferenciakötetek 9, 13–29 (Budapest: Reciti, 2020).

kiismeri Korinna undokságát, majd pedig beleszeret Daphne „nyájasságába”, a valódi szépségbe, s végül őt kéri feleségül a megfelelő tanulással: „Valamint a’ beszédesség senkit elméssé nem tesz, úgy egy leány sem lehet szép csupán arcza’ alkotása által. / A’ kevelység minden symmetriát és bájt elront, ‘s az erőltetett szépítés veszedelmesebb ellensége a’ szép arczáknak, mint a’ himlő.”³² A feleségül választott lány neve nyilván az Ovidius *Átváltozásait* ismerő magyar olvasóknak beszédes lehet: a szüzességéhez ragaszkodó Daphnéba Apollo szinte az örületig beleszeret, s a menekülő nimfa apjához, a folyóistenhez könyörög, aki babérfává változtatja. A főisten ezután az átváltozott Daphnéről letört babérágakkal ékesíti fejét, amely egyszerre jelöli inentől a költői ihletet és a hadi erényeket. Ovidius mítoszfeldolgozásában rendkívül fontos Apollo tekintete, amelyen keresztül az olvasó számára feltárul a menekülő és ellenszegülő Daphne szépsége, fiatalsága és tisztasága. Jonathan Swift *A Beautiful Nymph Going to Bed* (1734) című versét elemezve Sean Silver arra mutat rá, hogy a vers az ovidiusi leíráshoz hasonlóan hogyan alkalmazza ugyanazt a leskelődő („voyeuristic”) nézőpontot.³³ A szatirikus költemény maróan gúnyos eszközeivel írja le a megöregedett prostituált alváshoz készülődését a különféle pótlékok (paróka, üvegszem, műfogsor, melltömés stb.) leszedésével, majd másnapi keserves ébredését és reggeli rutinját, miközben parodisztikusan játékba hozza a római költő munkáját is a patetikus hangvétellel:

S reggel, bár dúltan, tagjait
a nimfa összerakja mind.
De hogy írjam le, mily művészet,
míg megkerülnek mind a részek;
vagy hogy mutassam meg a kint,
mellyel egésszé áll megint?³⁴

A „nimfa” neve Corinna: a nimfa a vers címében pedig egyszerre utal a szűz Daphnéra és a prostituált eufemisztikus megnevezésére. Swift versének nyelvi-irodalmi játéka, vaskos és az ovidiusi allúzió miatt mégis kifinomult humora ott van

³² „A’ szépség: (Ánglusból)”, in *Hébe: Zsebkönyv MDCCCXXIV*, kiad. IGAZ Sámuel, 29–32 (Bécs: Grund Leopold, 1824), 31.

³³ Sean SILVER. „Satirical Objects”, in *The Oxford Handbook of Eighteenth-Century Satire*. ed. Paddy BULLARD, 371–373 (Oxford: Oxford University Press), 2019.

³⁴ Jonathan SWIFT, „A gyönyörű nimfa, mikor lefekvéshez készülődik”, ford. FERENCZ Győző, in *Klasszikus angol költők a középkortól a XX. századig: I. kötet, szerk. SZENCZI Miklós, KÉRY László és VAJDA Miklós*, 632–635 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986), 635.

valahol a *Hébében* megjelent elbeszélés mélyrétegeiben, Korinna leírásában, akit olyan képként ír le az elbeszélő, ami valójában üres és nem bír valóságos értékkel: „A’ vászonra mesterségesen felkent színek mulattatják ugyan a’ szemeket, de a’ szívet nem indítják; ‘s az a’ ki nem igyekszik természeti kecsseihez valamely becses tulajdonságot adni, gyönyörködtet ugyan mint a’ rajzolat, de nem győz mint a’ való szépség.”³⁵

Több szempontból is állítható azonban, hogy az egyszerű erkölcsi tanulságokat ígérő elbeszélést nem csupán Korinna neve forgatja fel. Az angol szöveget olvasva ugyanis azonnal kiderül, hogy a szép lány neve ott Laetitia – így kérdés, hogy Korinna neve hogyan kerül a fordításba, vajon Pusztay Sándor innovációja-e. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az angol közlemény értelmezése egyszerű lenne, amennyiben mentes a Swift-utalástól. Az elbeszélést ugyanis Horatius Venushoz írott egyik ódája (1/30: Kedvese hajlékába hívja Venust s kíséretét) részlete vezeti be mottóként,³⁶ amely egyértelműen a testi szerelem örömeit ünnepli. Az óda így inkább szatirikus szerepben érvényesül, amely a két lány történetét és a hozzá fűzött hosszas, irodalmi példákkal gazdagított kommentárt is a játékosság és a kétértelműség irányába viszi. A *Spectator* egyik különlegessége éppen ebben áll: a 18. századi modern társadalomban élő polgár erkölcsi-kulturális útmutatásként olvashatja a lap közleményeit, amelyek ugyanakkor a közvetlen kommunikáció hangulatát keltve sokszor bizalmas, nevetető és szórakoztató hangvételükkel kritikusan szemlélik a korszak angol társadalmát.³⁷ A lap Angliában és a kontinensen is mérhetetlenül nagy hatású, ugyanakkor jellemző az, hogy a *Spectator*-receptióban, köztük a magyarországi is elsősorban a morálpedagógia jelleg érvényesül.³⁸ Pusztay Sándor a *Hébében* a két lány váratlan fordulattal végződő történetéhez négy aforizmatikus bölcsességet illeszt, amelyek az angol eredetiből valók, ám utóbbi bőbeszédűségével és gazdag irodalmi-filozófiai utalásrendszerével

---

³⁵ „A’ szépség”, 32.

³⁶ Magyarul: „Hozd tüzes kölyköd, s az övük-megoldott / Gráciákat, hozd valamennyi nimfát, / hozd a csak tőled derűs Ifjúságot / s könnyű Kalandot.” ford. BEDE Anna.

³⁷ BALÁZS Péter és LABÁDI Gergely, „Bevezetés”, in *Szemlélő. A Spectator 18. századi magyar fordítása*, kiad. BALÁZS Péter és LABÁDI Gergely, *Fiatallológusok füzetek: Modernizmus 1*, 7–27 (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalom és Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék, 2005), 7–8.

³⁸ Uo., 8–9, 11–12. Balázs Péter és Labádi Gergely áttekintése Kis János 1816-ban és 1817-ben megjelent *Spectator*-fordításával is foglalkozik. Uo., 11–12.

szemben a morális tanításra szűkítik a történetet.³⁹ Ez azonban mégsem értelmezhető veszteségként, hiszen összességében mégiscsak egy összetett nőképről ad számot, amelyben nem az eltárgyasított szépség, hanem az erkölcsösség esztétikai vetületei és a tiszteletreméltó, művelt nő eszménye kap elismerést.⁴⁰ A klasszikus századforduló magyar nyelvű, női olvasóknak szánt periodikáiból vett példák műfaji és nyelvi heterogenitásukkal, a befogadás egyszerűségének ígéretével és az erkölcsi tanítás egyértelműségével, illetve az irodalmi-kulturális minták sokféleségével arra mutatnak rá, hogy érdemes a közismert szövegeken túl is vizsgálni a nőábrázolások példáit, továbbá a nőknek szánt kiadványok összeállításának stratégiáit. A magyarországi női művelődés története, a felvilágosodás ember- és művelődésezsménye, az érzékenység mint társadalomkritika, illetve az érzékenység kritikája speciálisabb perspektívából, példának okáért *A' Magyar Páméla*, illetve a két kiragadott folyóiratközlemény irányából azt ígéri, hogy az időszak nőképe, illetve az azt tematizáló irodalmi anyag összetettségének bemutatása felülírhatja, illetve pontosíthatja a hagyományosan működtetett meggyőződéseinket, nemcsak történeti-antropológiai vagy társadalomtörténeti szempontból, hanem az irodalmi műfajok és médiumok történetének vonatkozásában is.

---

³⁹ A *Felső Magyar-Országi Minerva* 1829 augusztusi lapszámában megjelenik Daphne és Laetitia történetének teljes szövege, a latin mottóval és magyar fordításával. A közlemény több *Spectator*-anyagot tartalmaz, bevezető címe: „Válogatott Darabok az Ánglus Szemléből: Időnkre 's Hazánkra alkalmaztatva egy Társaság által”, *Felső Magyar-Országi Minerva* 5, 3. köt., 8. füz. (1829. augusztus): 613–617. Daphne és Laetitia története a *Spectatorban* cím nélküli, a *Hébében A' szépség* címmel szerepel, a *Minervában* olvasható cím pedig kifejezetten a morális tartalomra fókuszál: „Az ész' és szív' nemes tulajdonai többet érnek a szépségnél”, *Felső Magyar-Országi Minerva* 5, 3. köt., 8. füz. (1829. augusztus): 618–623. Az utóbbi fordításhoz vö. még: *Szemlé*, 12. A *Felső Magyar-Országi Minervában* közölt *Spectator*-fordítások egy részét Kis János készítette. Vö. „Kis János Döbrentei Gábornak, Sopron, 1834. február 3.”, in Kis János (1770–1846) szuperintendens, *Irodalmi és tudományos levelezése*, kiad. Tóth Kálmán, 404. lev., 160–161 (Budapest: Ludovika Egyetemi, 2021), 160.

⁴⁰ „Moral elevation – the impulse to reconcile the display of female beauty with an aesthetic concern for virtue and the ideology of the honorable woman – also became key.” Ennek korai példaként hivatkozik Terry F. Robinson Daphne és Laetitia történetére az idézethez kapcsolódó 113. lábjegyzetben. Vö. Terry F. ROBINSON, *Eighteenth-Century Connoisseurship and the Female Body*, Oxford Handbooks Online, (Oxford: Oxford University Press, 2018), <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935338.001.0001/oxfordhb-9780199935338-e-139?print=pdf>